

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАРАТИВ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ТЕКСТУ

У статті здійснено огляд теоретичних положень про наратив, визначені ознаки наративності у тексті. Запропоновано порівняння різних підходів до трактування наративності. Робляться висновки, що наратив є не простою сукупністю елементів, подій, ситуацій, а принципом їх конфігурації. Визначена темпоральна структура наратива, а формальна структура будь-якого наративу репрезентована певною цілісністю, що складається з початку, середини і кінця.

Ключові слова: наратив, текст, формальна структура, інтерпретація тексту, наратор, дискурс, непряме мовлення

В статье осуществлен обзор теоретических положений о нарративе, определены признаки наративности в тексте. Предлагается сравнение разных подходов в понимании наративности. Делаются выводы, что наратив не простая совокупность элементов, событий и ситуаций, а принцип их конфигураций. Определена темпоральная структура нарратива, а формальная структура любого нарратива представляется определенной целостностью, сформированной из начала, середины и окончания.

Ключевые слова: наратив, текст, формальная структура, интерпретация текста, наратор, дискурс, непрямая речь

The article presents an overview of the theoretical aspects of narrative as well as defines the features of narrativity of a text. Comparison of different approaches in the understanding of narrativity is offered in this paper.

Linguistics of narrative refers to the modern fields of philology. Current ideas about narrative were formed from the concepts of native researchers whose activity refers to different periods of science development in particular V. Y. Prop, V. B. Shklovskiy, B. V. Tomashevskiy, M. M. Bakhtin, V. N. Voloshinova, V. V. Vynogradov, Y. M. Lotman, B. A. Uspenskiy. In the foreign humanities narrative began to emerge in the 1960s. Such discipline as narratology (the "theory of narrative") appeared at that time within a framework of structuralism. R. Barthes's statement that literary text "has a structure typical for any other text and is easy to analyze" had a great impact on a number of researchers.

Analysis of British postcolonial novel based on narrative characteristics allows us to make conclusions not only of linguistic, but also of functional and semantic nature. This facilitates literature and linguistics movement towards each other, which is stimulated by the text as the only object of study.

Key words: narration, text, formal structure, text interpretation, narrator, discourse, indirect speech

Лінгвістика наративу відноситься до молодих галузей філології: в вітчизняному мовознавстві її предмет і завдання були визначені Є. В. Падучевою в 1995 році. Розвиток цього напрямку вважається дуже перспективним, оскільки «лінгвістичний аналіз літературного наративу обов'язково виходить на розуміння його сенсу» [9, с. 88]. Дослідження британського постколоніального роману з урахуванням наративних характеристик дозволяє робити висновки не тільки лінгвістичного, а й функціонально-змістового характеру. Це сприяє руху літературознавства та лінгвістики назустріч один одному, яке стимулюється єдиним об'єктом вивчення – текстом. Одним із актуальних завдань сучасної теорії тексту є дослідження на основі текстових творів особистості, яка стоїть за текстом, тобто образу автора, а тому інтегративний підхід до прочитання, аналізу та інтерпретації тексту стає настільки значущим.

Мета дослідження полягає в узагальненні теоретичних положень про наратив, визначенні ознак наративності у тексті, порівняння різних підходів до трактування наративності. До завдань дослідження належать: систематизувати погляди вітчизняних і закордонних науковців на наратив; визначити відмінні ознаки наративу й опису; запропонувати власне визначення наративу. Матеріалом дослідження слугував твір Керіла Філіпса «Поки падав сніг» (2009) - "In the Falling Snow" Caryl Phillips [10].

В основі сучасних уявлень про наратив, значною мірою, лежать концепції вітчизняних дослідників, діяльність яких відноситься до різних періодів розвитку науки, зокрема, В. Я. Проппа, В. Б. Шкловського, Б. В. Томашевського, М. М. Бахтіна, В. Н. Волошинова, В. В. Виноградова, Ю. М. Лотмана, Б. А. Успенського.

У зарубіжних гуманітарних науках інтерес до наративу став проявлятися в 1960-х роках. У цей час у рамках структуралізму з'явилася така дисципліна, як наратологія («теорія оповіді»). Положення Р. Барта про те, що художній текст «має структуру, властиву і будь-яким іншим текстам і піддається аналізу» [2, с. 197], стало поштовхом до дії цілого ряду дослідників.

Основним завданням лінгвістики наративу, як вона бачиться сьогодні – є виявлення «особливостей вживання та інтерпретації мовних елементів в наративі» [8, с. 198]. На тлі різних елементів принципове значення в організації оповіді мають конструкції з чужим мовленням: їх функціонування може зробити наратив двоплановим або навіть багатоплановим, реалізуючи в художньому тексті не тільки план оповідача, а й план персонажа. Крім того, саме в конструкціях з чужим мовленням проявляється властива кожному конкретному тексту концепція взаємовідносин категорій *Я* і *Чужого*, що відповідає антропоцентричному підходу до вивчення мовлення.

На важливість цього аспекту аналізу тексту вказував ще В. Н. Волошинов: «У вищому ступені продуктивним, «ключовим» явищем стає так зване чуже мовлення, тобто синтаксичні шаблони («пряме мовлення», «непряме мовлення», «невласне пряме мовлення»), модифікації цих шаблонів і варіації цих модифікацій, які ми зустрічаємо в мові для передачі чужих висловлювань і для включення цих висловлювань в зв'язний монологічний контекст. У цьому, на перший погляд, другорядному питанні синтаксису не зуміли побачити проблеми величезної загальнолінгвістичної і принципової важливості» [6, с. 407-408].

В загальному, можна виділити широке і вузьке розуміння наративу. Максимально широко визначає наратив Р. Барт: «Не перелічити всіх існуючих на світі оповідань. Насамперед дивує саме різноманіття оповідних жанрів, які, в свою чергу, здатні втілюватися в самих різних субстанціях ... Оповідати можна на природній мові, як письмово, так і усно, можна оповідати за допомогою рухомих або нерухомих зображень, можна вдатися для цього до мови жестів, а можна і синтезувати всі ці субстанції» [2, с. 196]. На думку Р. Барта, «нاراتив використовується в міфах, легендах, байках, оповідях, коротких оповіданнях, епічних творах, історіях, трагедії, драми, комедії, пантомімі, малюнках, кольорових вітражах, кіно, місцевих новинах, розмовах.

До цієї концепції наближена і точка зору Ю. М. Лотмана, який вважає, що види оповідних текстів (від тексту на основі природньої мови до зображення на аркуші паперу) складають основу, матеріал для різних моделей наративу. «Усі види мистецтва можуть породжувати розповідні форми. Балет XVIII–XIX століть – оповідна форма в мистецтві танцю, а Пергамський вівтар – типовий нарративний текст в скульптурі. Барокко створило розповідні форми архітектури» [7, с. 792]. Однак, як вважав учений, різні розповідні форми організовуються по-різному. Словесне оповідання будується, перш за все, як додаток нових слів, фраз, абзаців, глав. Для внутрішнього недискретного тексту (повідомлення іконічного типу, наприклад, живописного полотна) характерна організація оповіді шляхом трансформації, внутрішньої перестановки елементів. У такому розумінні, наративом може вважатися будь-яка реалізація будь-якої знакової системи.

Більш поширеною є точка зору, згідно якої наративом визнаються лише письмові твори словесного мистецтва (вузьке розуміння). Так, Є. В. Падучева протиставляє наратив розмовному дискурсу передусім на основі особливостей інтерпретації мовних елементів.

Розглянемо питання наративності у тексті. У класичній теорії суть оповіді зводиться до перелому оповідної дійсності через призму сприйняття наратора. Таких позицій дотримувалася німецька дослідниця К. Фрідемманн, стверджуючи, що дійсним у драматичному сенсі є подія, яка має місце тепер, а реальним же в сенсі епічному є, в першу чергу, не подія, про яку оповідають, а саме оповідь. Відомий австрійський учений Ф. Штанцель також вважає «опосередкованість» жанровою ознакою оповідних текстів. Цей підхід представлений і у вітчизняній традиції. Так, Т. Н. Поспелов відзначає, що «епічне оповідання завжди ведеться від чийсь особи. В епопеї і романі, казці і новелі, прямо або опосередковано, оповідач є присутнім, як посередник між зображуваним і слухачем, свідок та тлумач, того що сталося» [3, с. 233].

Друге поняття про наратив в рамках вузького розуміння сформувалось в структуралістській наратології. Термін «нاراتивний», протиставляється терміну «deskриптивний», або «описовий», оскільки вказує не на присутність опосередкованої інстанції викладу, а на певну структуру матеріалу, що викладається. Тексти, що називаються нарративними в структуралістському сенсі слова, розповідають, володіючи на рівні зображуваного світу темпоральною структурою, якусь історію.

Під поняттям історії розуміють подію, тобто певну зміну вихідної ситуації: або зовнішньої ситуації в повістувальному світі (природні, акціональні та інтеракційні події), або

внутрішньої ситуації того чи іншого персонажа (ментальні події). Ю.М. Лотман визначив подію як «переміщення персонажа через кордон семантичного поля» [7, с. 282].

Ця позиція активно підтримується вітчизняними дослідниками. Так, К. А. Андрєєва розуміє наратив як «розповідь, впорядкований виклад подій», але «поняття наратив є більш об'ємним, ніж розповідь, і розповідь – це лише один з типів наративу» [1, с. 9]. Е. А. Попова дає таке визначення: «Наратив – це текст, в якому розповідається про людей і про події, що з ними відбуваються в тій послідовності, яка встановлюється мовцем» [9, с. 89]. Інші дослідники вважають ознакою наративу наявність довільно вибудованої структури, в якій події розташовуються у формі специфічного судження – історії, або стверджують, що наратив, як правило, оповідає про події, що відхиляються від звичайного рутинного ходу життя, що характеризуються, з точки зору адресанта, деякою аномалією, відхиленням від норми.

У лінгвістиці вказується, що наратив насамперед має темпоральну структуру, а формальна структура будь-якого наративу однакова – це деяка цілісність, що складається з початку, середини і кінця. Як правило, дані частини з'єднані між собою за допомогою каузального зв'язку. Завдяки такому способу зв'язку наратив стає не простою сукупністю елементів (подій, ситуацій), а принципом їх конфігурації.

На наш погляд, існує два поняття наративного (нاراتивність як опосередкованість і наративність як структура оповідуваного), які не суперечать один одному, а взаємно доповнюються. Структура оповідуваного (як темпоральна, так і подієва) організовується за допомогою наратора.

На думку В. В. Виноградова, саме за допомогою образу автора створюється внутрішня єдність і цілісність тексту. У всіх його описах присутня ідея центральної ролі у творі: «В образі автора, як у фокусі, сходяться всі структурні якості словесно-художнього цілого» [4, с. 211]. Образ автора – це не простий суб'єкт мовлення, найчастіше він так само не названий у структурі художнього твору. Це – концентроване втілення суті твору, що є ідейно-стилістичним осередком, фокусом цілого. По відношенню до одного твору образ автора трактується як індивідуальна словесно-мовна структура, що пронизує хід художнього твору і певний взаємозв'язок і взаємодію всіх його елементів.

При дослідженні наратора вирішальне значення надається співвідношенню мовленнєвих партій автора (оповідача, розповідача) і персонажів, тобто композиційно-мовній структурі тексту. Мова художніх творів складається з різних типів монологу і діалогу, зі змішання різноманітних форм усної та письмової мови. Вона вбирає в себе ці конструктивні типи мови не як природну рису побутової мови, але піддаючи їх деформації в плані відомих композиційних прагнень, транспортуючи їх в контекст літератури. У оповіді художніх творів виступають форми складного змішання конструкцій, де перетинаються принципи усного та письмового ведення мовлення, з одного боку, монологічних об'єднань та діалогічних зчеплень, з іншого боку, прийомів віршованої або прозової побудови, з третього. Різноманітність взаємодій, яка здійснюється в схрещенні цих принципів, ... веде до багатства і різноманітності форм мовної композиції [5, с. 168–169].

Важливо також зазначити, що не можна автоматично виносити за межі поняття «нاراتив» тексти з ознаками описовості. До того ж межі між наративними і описовими творами не завжди чіткі. Практично кожен наратив неминуче містить описові елементи. Сама по собі подійність як стрижнева основа всякого наративу може носити не тільки акціональний, але і ментальний характер. Утворення наративних структур на основі опису можна спостерігати, наприклад, в текстах Керила Філіпса: ми маємо справу з сюжетом, який рухається не стільки подіями, скільки думками і почуттями героїв з приводу цих подій і обстановки, – окреслюються події, які носять ментальний характер.

“He stands by the gate to the school and studies the scruffy parade of boys trooping out with bags slung casually over one shoulder, ties flapping over the other, shoelaces undone, and hair uncombed. There is no point in his getting too judgmental for, although he would like to imagine otherwise, some part of him knows that he almost certainly looked just as unkempt when he was a sixth-former. And then he sees Laurie, loping across the playground by himself, the same pair of expensive oversized headphones jammed on to his head, and his body gently bobbing to the beat of the music. He knows that his son has seen him, but it is not until Laurie is only a few feet away that he reaches up and literally pulls the headphones down to his neck, and then he gives his father that upward nod that begins with his chin.” [10, с. 11]

Узагальнюючи сказане, сформулюємо наступне визначення наративу. Наратив – це художній оповідний текст, що має певну подієву структуру, організовану за допомогою оповідача. *Перспективу* подальших досліджень вбачаємо у розгляді елементів тестової структури, зокрема непрямого мовлення. Як елементарна текстова структура, непряме мовлення в британській літературі зустрічається у всіх творах, однак лише в літературі кінця XIX – XX століть непряме мовлення усвідомлюється письменниками як особливий прийом створення багатопланової розповіді. Цей період в літературі характеризується тенденцією до подолання кордонів між оповідачем і персонажем, що відображає антропоцентричну сутність і спрямованість літератури. Людина трактується як вища цінність світу, а значить, його думки і почуття, здібність до рефлексії стають об'єктом художньо-естетичного пізнання дійсності.

Список літератури

1. Андреева К.А. Грамматика и поэтика нарратива. – Тюмень: Изд-во ТГУ, 1996. – 192 с.
2. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – М.: Прогресс, 2000 – С. 196-237.
3. Валгина Н.С. Теория текста: Учебное пособие. – М.: Логос, 2003. – 280 с. Введение в литературоведение. Учебник для вузов. Под ред. Т.Н. Пospelова. – М.: Высшая школа, 1988. – 527 с.
4. Виноградов В.В. О теории художественной речи. Учебное пособие для филол. спец. ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Высшая школа, 1971. – 240 с.
5. Виноградов В.В. К построению теории поэтического языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Под ред. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 168-169.
6. Волошинов В.Н. Марксизм и философия языка // Бахтин М.М. Тетралогия. – М.: Лабиринт, 1998. – С. 297-456.
7. Лотман Ю.М. О русской литературе. Статьи и исследования (1958–1993). История русской прозы. Теория литературы. – СПб: Искусство, 1997. – 845 с.
8. Падучева Е.В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
9. Попова Е.А. О лингвистике нарратива // Филологические науки. – 2001. – №. 4. – С. 87-90.
10. Phillips C. In the Falling Snow. – NY: Vintage books, 2009 – 320 p.

О. Дзюбіна
(Львів)

СПІВВІДНОШЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПРАГМАТИКИ НЕОЛОГІЗМІВ СФЕРИ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

У статті визначено особливості формування прагматичної компетенції, зокрема, визначено її роль та функції у розумінні висловлення іншої людини. Встановлено основні складові даного компоненту. Розглянуто співвідношення зовнішньої та внутрішньої прагматики неологізмів сфери Інтернет-комунікації.

Ключові слова: лінгвопрагматика, прагматична компетенція, неологізм, лексична одиниця, семантика, синтаксична двозначність, внутрішня та зовнішня прагматика.

В статье определены особенности формирования прагматической компетенции, в частности, определена ее роль и функции в понимании высказывания другого человека. Установлены основные составляющие данного компонента. Рассмотрено соотношение внешней и внутренней прагматики неологизмов.

Ключевые слова: лингвопрагматика, прагматическая компетенция, неологизм, лексическая единица, семантика, синтаксическая двусмысленность, внутренняя и внешняя прагматика.

While the field of pragmatics is constituted of many diverse approaches without clear-cut boundaries united by a common functional perspective on language in communication, pragmalinguistics focuses primarily on the study of linguistic phenomena from the point of view of their usage. The article reviews the main aspects of researches in pragmalinguistics, establishes its relationship with other spheres in the study of the lexical system of the language. The peculiarities of pragmatic competence formation, in particular, its role and function in the understanding of utterance of another person is determined. The basic constituents of this component are established. The correlation of the external and internal pragmatics of the neologisms in the sphere of Internet-communication is looked into.

Key words: pragmatic competence, neologism, lexical unit, semantics, syntactic ambiguity, internal and external pragmatics.